

Довкілля в уявленнях, віруваннях, повір'ях, легендах та усних оповідях стінян

Від покоління до покоління у Стіні передавалися народні вірування про світ як прояв світогляду, народної психології та моралі. З давніх-давен вони були орієнтирами у житті, супроводжували людину від колиски до домовини, їх розповідали довгими зимовими вечорами вдома, на вечорницях, всюди, де збиралися люди. Ця пам'ять поколінь успадковувалась через усні оповідання: повір'я, легенди, казки, що сприймалися як усталені звичасві норми, як достовірні знання, що ґрунтуються на незаперечному авторитеті прашчурів, на неписаній історії народу — "так старі люди казали". Великий інтерес для нащадків серед цього багатого пласту культури, збереженого стінянами, становлять первісні вірування про гармонію співжиття людини та живої природи — тварин, птахів, землі, води, неба.

Вони поставали у сюжетах загальноукраїнських, поширених у східнослов'янському, загальнослов'янському чи неслов'янському фольклорі. Поряд з цим спостерігається наближення загальновідомих сюжетів до місцевих умов. Регіонального забарвлення набували народні оповіді завдяки конкретним реаліям з народного побуту Стіни.

Найбільш помітним елементом локального колориту цих оповідей є їх мова з місцевими назвами предметів побуту, будівель, одягу, лексичні та фонетичні діалектизми.

Таким місцевим колоритом позначена одна з поширених на Україні легенд про перших людей, створення світу — про велетнів — "веліканів". Вона переплітається з тлумаченням походження у Стіні каменю великих розмірів, що створює неповторний образ села як невід'ємна частина його схилів, дворищ, будівель. Її розповіла одна з берегинь батьківських заповідей, талановита оповідачка В.В.Зубрицька (іл.1), від якої записано більшість оповідей і повір'їв, поданих у цій статті.

Про веліканів

"А то що були велікани колись — це воно од рода в род, давним давно, з діда-прадіда воно про водиться...

Колись казали були люди, були люди велікани, дуже вони були великі, ноги великі, усьо люди були велікани, і ті люди прогнівили Бога, а цей Господь дав на цих людей, щоб їх ізнищити, і цей Господь збирався дати потоп, щоб ці люди потопилися всі, всі люди, які є на світі, а був еден правильний —

Ной. І Господь, йому сказав наперед це, Нойові: шо, роби ковчег, так роби, шоби воно усьо сю сім'ю забрав свою, шоб воно пливало по воді. І тоді він зробив цей ковче, і сказав йому Господь, шо бери усякої птиці по парі, всякої птиці по парі бери в те ковче. І тоді Господь дав такій дощ, шо ішов дощ 40 днів і 40 ночів, не ставав. Люди — затопляло людей, люди спасалися на деревах, залазили. Дереву ламалися, люди топилися. І ше стояла вода в мірі там урем'я яке, ше в мірі, ні отпадала ше стояла в мірі, а потому вже... А той ковче іс тою сім'єю Ноя, правильно Ной був — пливала по воді, і ці птиці всі в ковче. А тоді уже випустив пару, випустив голуба с ковче, випустив голуба, а голуб полетів. Політав, політав, нема де сісти, тай прилетів до ковче. То цей знає, шо ще вода не отпадає, а потому там через кілька вже днів випустив голубку, голубка полетіла, і не прилетіла, десь уже сіла. Він тоді знає, шо це вже вода отпадала. І так ковче зачепився. Кажуть, шо й зараз там він є на горі Арерат, той ковче є зачеплений, зроблений, кажуть, шо його й люди й бачили, но я його не бачила. .. Гора Арерат, десь вона в якімось краї, а ці вже люди, ці вже люди дуже багато менші від веліканів ..." [Записано від В.В.Зубрицької, 1920 р.н.]

З повір'ям про веліканів, що ототожнюються в уяві з потойбічним, демонологічним святом, пов'язані заборони чіпати камені, особливо ті, що стоять на межі, роздоріжжі, де сходяться два світи, реальний та ірреальний.

З діда-прадіда пам'ятає цю заборону і Пундик Марія — і стоїть такий камінь у її дворі, як нагадування про незвичайну давнину.

З повір'ям про каменів-велетнів, як уособлення предків, пов'язані й кам'яні стовпи воріт, що постають в уяві стінян, як охоронці роду: їх теж не можна було чіпати, руйнувати.

Знають стіняни старовинну легенду про творення землі та гір, її переповів нам П.П.Федоренко 1940 р.н.

Чого це в Стіні такі гори

Коли ще не було землі, то Бог і нечиста сила ходили по воді. Бог каже: "Чорте, пірни під воду, набери землі — я благословлю". Чорт пірнув, набрав землі, вплив тай подумав — я собі лишу. Чорт сховав собі трохи землі в писок, а Богу віддав ту землю. Той благословив ту землю. Земля почала розростатися і почала писок розпирати. "Плюй, бо й

тибе рознесе, чорти". Чорт почав плюватися, тай стали гори.

Цікаві вірування, пов'язані у селі з вужем. І до сьогодні його шанують як охоронця корови, що донесено в оповіді, переказаній В.В.Зубрицькою:

Про вужа

"Вуж, він такий, як гадюка. Тіко в него жовтеньки вушка. І він, тей вуж, буває коло корови — він буває, де є в хліві корова, і там є й вуж. Він собі має місце, де спати, і від тої корови, що вуж коло неї є, від неї молоко ніхто не відбере. Він обмотується, він такий довгий, як гадюка, обмотується коло коровлячої ноги, він корову ссе, — собі споживає молока, скільки йому треба. І тоді вже є такі люди (це колись воно було, тепер такого нема), що як веде корову на базар, — і кладе на віз гніздо (ну така обичайка), там решето і солома, гніздо таке, кладе вужа, він скрутується у качалку, це вже вуж звинений. Як уже він продає корову і признається тому, що купує. "Осьдо, — каже, — в мене є, беріть і це". То від тої корови, що вуж, ніколи ніхто ніколи молока не відбере, ніхто, ніяка відьма. У хліві він, і він коли хоче, приходиться до корови. І собі бере дійку, попідсе, і він не зловредний."

Про те, як вибирати корову у Стіні існують також свої повір'я. Вибирають корову по хвосту. Пробують її доїти. Здоєне молоко кладуть на долоню і пробують. Якщо корова купцеві підходить і вже домовлено за ціну, то хазяїн кидає мотузок на корову (але ніколи не передає в руки новму власникові) і каже: "Най вам буди польза від корови, а нам із грошей". [М.К.Журавель, 1926 р.н.]

В Стіні збережене шанобливе ставлення до тварин. Тут також, як і в інших селах України, вірили, що худоба на Святий вечір говорить. "Було таке, кажуть колись, що чоловік пішов на Святий вечір слухати, як буде говорити худоба, те й були у хліві воли, а він пішов те й ляг, те й слухає, а той каже віл один до другого: "їжмо, брате, бо завтра повезем хазяїна на цвинтар." І ввійшов чоловік до хати, тай вмер". [В.В. Зубрицька, 1920 р.н.]

Особливо "жива" легенда про "псячий" та "котячий хліб". Село виділяється поміж інших сіл України значною кількістю котів у дворах (по 3-4 коти, особливо люблять кицьок) та по кількості собак. Вважають гріхом їх топити, бо "ми їмо їх хліб".

"Так колись було, що був колос від землі до верха, всьо було колосок. Але жінка пекла хліб, а дитина обмаралася, і мати її взяла шматок хліба і ту дитину обтерла. Господь розгнівался, і тоді як узяв рукою, тільки зі споду, та вже аж до верха, аж до верха він його і зривав, а йому сказали святий

там Петро чи Павло, що каже, лиши хоч харч псячу чи котячу. То це шо в кулак узяв він, і Господь лишив, то це ми їмо псячу і котячу. А то прогнівили Бога, і Господь взяв тей колосочок". [В.В. Зубрицька, 1920 р.н.]

Традиційно для України зозуля була уособленням жінки, що відмовилась від своїх дітей: "Зозуля — кажуть на жінку, що вона від своїх дітей відказалася. А зозуля, це так, вона яйчка відкладає в чужі гнізда, но вона ж їх не висидює, діти її другі пташки кормлять, того й тепер кажуть на тих-о жінок, що лишають діти, мати-зозуля".

А чорногуза теж традиційно вважають перетлінням чоловіка: "Но казали колись, що це чорногуз — чоловік, колись казали". Світ уявлявся єдиним, все у ньому живе і повноправне. Тому у віруваннях працював — прагнення жити з ним у злагоді, не прогнівити. Реліктом такої гармонії стосунків є звичай лишати мурашкам крихти хліба після обіду на полі або мишам — незжаті колоски жита чи пшениці. До мурашок казали: "Мурашечки, мурашечки, позбирайте ці кришечки, а як жали ниву, вже кончаєм ниву, тей такій маленький кубличок пшениці чи жита лишається, і тако закрутоєш його, те й кажеш: "Мишко, мишко, лишаю тобі на полі, щоб ти не мала права ні в стішку, ні в мішку, ні в коморі. Це мишам на полі". Також був звичай віддавати курам верх куті, худобі — сіно, на якому стояла кутя".

Відгомоном віри у можливість впливу на "живе" довкілля, був звичай виходити до дерев на Святий вечір та "лякати": "Як не вродиш, то зрубаю", також - кликати Мороза вечеряти.

З зимовими святами пов'язаний і обряд "пшанування сволока". На другий святий вечір брали свічку і нею диміли по вирізаному на сволоці хресту і казали, що "курим діда". А як святять воду на Ардань витирали діда сухою тряпкою і клали її в трійцю. Нею можна було підкурювати під час примови. Також підкурювали нею корови, коли вим'я спухне (Н.К.Неспляк, 1934 р.н.).

Давні повір'я пов'язані з рослинами. Особливо у Стіні цінували васильки. День Василя, Нового року асоціювався з васильком - саме до нього -квітки шанобливо, з проханням взяти під покровительство звертаються у стінянськш щедрівці:

Ой Василю, Васильочку,
Проведи мене додомочку,
Проведи мене додомочку,
Посію тебе у городочку,
Буду тибє шанувати,
Сім раз на день поливати,
Щосуботоньки прорівати,
За росу косу заплітати,
До церквоньки ухажати.

Іл. 1. *Зубрицька Валентина Володимирівна — талановита стінянська оповідачка.*

Васильки обов'язково входили до обрядових букетів — "маковейчиків", "трійці". Як обов'язкова частина весільного вінка три стебла васильків, можливо, виявляли себе як архетип трійці, як знак, пов'язаний з найархаїчнішими культами-віруваннями у триєдність світобудови, триєдиної сили, бога наших пращурів, а звідси — магічність, обереговість.

У Стіні до наших днів збережена віра у магію ще одного числа — першого: у звичаї першого гостя на Святий вечір або Новий рік, в основі якого — "магія першого дня" [1]. ("Казали, якби чоловік, ще старіші люди ворожили, якби зайшов чоловік, то було б лучче"); у особливій ролі "первака" — першої народженої дитини для боротьби з стихією — зупиненні грози, граду та у "викликанні" дощу; "виходили перваки і вносили води на фігуру, ляють води, щоб дощ ішов "первак роль грає" [Г.І.Пелех, 1926 р.]; "Як начне град іти, то виносять куцюбу і лопату, те й перед порогом кладут наохрест, надворі перед дверима кладут наохрест, а хто ну тако первак, первий родився, то хапає скоро цей град, ці бобилячки й перкусуює, те й це, шоби ставав град, це так ворожили старі люди" [В.В.Зубрицька, 1920 р.н.]. Тут сакралізуються ще й речі, пов'язані з вогнем, ніччю як протиставлення водній стихії.

У Стіні пам'ятають людей, яким було передано знання предків впливати на атмосферні явища, зупиняти ті, що на шкоду — дощові зливи. Правдивість таких подій у Стіні підтверджують очевидці: "А то була така, що відправляла в нас, відправляла і всьо. Оце ми тяжко хмари, уже залива льє і вона шось зробить, якась Браніцька, якась була, і вона шось зробить, і тою лопатою, і ще чимось, і зробила, і той дощ став, і всьо, я її знаю, немає, померла". [Кл.Прокопова, 1907 р. н.]. Пам'ятають і Настю Сідак, яка "розганяла грозову хмару": "У нас така була жінка, вона вже вмерла давно, що вона відправляла хмару, Настя Сідак, ну те й вона якісь там мала пруди, що вона розганяла ту страшну градову хмару". [В.В.Зубрицька, 1920 р.н.]

Ритуали з перваками для викликання дощу у Стіні виконувались ще в 20-х роках, що згадує "первачка" Клавдія Прокопова: "От я первачка, дощу не було, а я пасла з дідом воли. Там дівки: "Ану уляєм води, шо буде?" — Я кажу: "Добре, ви мені уляете, я боліти буду, а вам дощ буде". Як вони мене уляляти, то такий дощ уляляв, що ми пригнавши до мосту в селі і не перейшли. Я первачка, як уляляти, він мене покапле тако сюди о, поливши мене, дуже мене колов, в плечах, в грудях, скрізь. Я кажу тікі: "Най ви покажитесь, вам дощ, а мені болячки".

Поширеними були у Стіні і інші способи "викликання дощу". "Як не було дощу, приходили жіночки туду (до фігури), збиралися, молилися Богу і значіт після того, як помоляться Богу водичкою свяченою кроплять ту фігуру. Збирають, хто шо має і там під фігурою обідають і ідут додому. А на другий чи на третій день дощ має бути. І було так.

На тракторному стані одна фігура. Тожи ходили люди. Тут була ше одна, як іти на старий тракторний стан, але її зруйнували.

Як нема дощу, то треба іти до фігури. Взяти вдовицям з трьох кирниць воду, іти до фігури і вилити воду на фігуру. Як не було довго дощу, вичищали кирницю, воду святили з батюшкою, то дощ був". [Н.К.Неспляк]

"Як нима дощу, то ходять лити воду на могили потоплеників і повішалників. Вдовиці ходят на фігури ляють (воду) коло старого цвинтара". [П.П.Федоренко, 1940 р.н.]

Світ в уяві пращурів — світ повноправного співжиття всіх, хто населяє його. І природа, земля, вода — не виняток. Тому персоніфікується, оживає земля, хліборобське поле, з яким пов'язані давні аграрні культи, донесені у певних звичаях, повір'ях.

Зокрема у вірі в чудодійно-цілющу силу землі: "От ми кончили город садити, то вже сідаєм, берем

землі тако і цею кидаєм: "Нивко-нивко, верни силку" (і так тричі).

У Стіні, як і скрізь по Україні збережені вірування про святу сутність води, і звідси — заборони плювати у воду чи говорити про неї недобре. Це простежується у пісні про дівчину, яка порушила цю заборону:

Ой, учора із вечора ішов Господь із вечері
Ішов Господь дорогою, здибав дівку із водою:

— Ой, дай, дівко, води пити, мої уста
закропити.

— Не дам, діду, води пити, бо це вода нечистая,
Бо це вода нечистая, купалася Пречистая.

— Ой це, дівко, вода чіста, твоя душа нечистая.
Бо ти, дівко, сина мала, та й в цій воді утопила. Та
й в цій воді утопила, піском очі засипала. Стала
дівка, злякалася, з відер вода поллялася.

— Ой, стань, дівко, не лякайся, йди додому
попрощайся.

Йди додому, попрощайся, іди в церкву
сповідайся.

Тільки дівка в церкву ввійшла - по коліна
в землю зайшла.

Стали дівку сповідати, стала вода перебувати.

Стали дівку причищати, стала вода обпадати.

Стінянці після співу цієї пісні обов'язково підкреслюють її основну думку — "Не можна казати "недобра вода", можна казати "негожа", цю заповідь вони передають і сучасному поколінню. До води зверталися, персоніфікуючи, у замовляннях.

Свідченням давніх уявлень про життєдайні властивості води є звичай викидати шкаралупи і гніздо після того, як квочка висидить курчат, у воду: - "шоб так росли, як з води" [В.В.Зубрицька, 1920 р.н.]

У Стіні народна пам'ять донесла застереження щодо таких природно-атмосферних явищ як вихор, який в народних уявленнях пов'язується з нечистим.

Щоб вихор не зачепив, не "підняв" — "треба падати на землю", — так вважали в народі: "як вихор крутить, то обов'язково треба падати до землі, шоб

він вас не підвіяв, — "підвіяв вітер, — це вихор, і боліє". Достовірність такої природи вихор підтверджується у Стіні "спогадами" очевидців: "У нас була жінка, шо на зле робила, і як вона вмирала, і як вона вмерла, піднялося таке вихор, і неспокій був у природі. А потом її вінесли с церкви, і піднімалися на гору на кладовище, то це якщо руки застеляють, то вітер звівся й забрав, і понесло неізнестно куди". [В.В.Зубрицька, 1920 р.н.]

У народному календарі українців православ'я набуває рис побутовості, переломлюється через хліборобський світогляд. З церковними датами пов'язуються народні прикмети, спостерігається прагнення вплинути на врожай, народне осмислення релігійних елементів та поєднання їх з архаїчними народними уявленнями. Записи, аграрно-календарної звичаєвості у Стіні з цього погляду викликають інтерес образним багатством народних оповідей, повір'їв, приповідок.

Так, про свято Стрітєння ("Обрєтеніє", "Стре-тенія") казали: "На Стрєтенія зустрївся Господь з Сином", "обєртаються вони (птахи) до гнїздів, діти до хлїба". Про свято 40 святих є покарання за недотримання його у Стіні є приповідь-притча ("приповідка"): "Це кажуть, велике свято, 40 святих, шо це, може, була й правда, шо чоловік не знав, шо сьвато, те й поїхав у поле, те й посїяв горох, те й вродило гороху 40 коців (пудів), а він до другого року дочекався, те й на 40 святих знов пошов посїяв, — то лежав 40 рокїв слабий. Як не знає, шо свято, то Господь прощає, а як знає, шо свято, то Господь не прощає". За звичаєм на 40 Святих пекли 40 пирїжків — кожному святому.

Про день Теплого Олекси у селі приказка, шо "вже риба хвостом лїд розбиває".

Світоглядні уявлення стїнян як частина світогляду нашого народу є нерозривним зв'язком з минулим, історією пізнання світу, оцінює його і прагнення гармонії з ним, — а це те, шо є дороговказом для сучасного і прийдєшнього (майбутнього) поколїнь.